

Rozhovor se slovenským etnologem Arne Mannem¹

Jan Pohunek

PhDr. Arne Mann, CSc. je slovenský etnolog s moravskými rodinnými kořeny. Vystudoval národopis na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a v profesním životě se zabývá především etnografií Romů. Kromě tohoto hlavního tématu se v 80. letech 20. století věnoval také „amerikánům“, tj. navrátilcům z Ameriky na východním Slovensku, a provedl průkopnický etnologický výzkum v tramském prostředí, jehož výsledky byly publikovány v roce 1985 ve strážnickém sborníku *Čas života* v článku „Obrady prijímania nových členov do tramskej osady“. Z jeho vědeckých prací je možné zmínit zejména podíl na vydání obdobně průkopnického monotematického čísla *Slovenského národopisu* s názvem *K historickým a etnokultúrnym determináciám spoločenskej integrácie Cigánov-Rómov v procese výstavby rozvinutého socializmu v Československu* (38/1988), učebnici *Rómsky dejepis* (2000, česká verze 2001), řadu článků a kapitol v monografiích věnovaných mimo jiné romskému kovářství, rodinné obřadnosti, etnické identitě a postavení Romů v rámci majoritní společnosti a romskému holocaustu.

Za svou činnost byl oceněn v roce 2003 pamětní medailí udělenou prezidentem R. Schusterem a Nadáciou Solidarita ku příležitosti Památného dne obetiam holocaustu a rasového násilí. Spolu s M. Kováčem je rovněž držitelem ceny Národopisnej spoločnosti pri SAV za publikaci *Boh všetko vidí / O Del sa dikhel — Duchovný svet Rómov na Slovensku* (2003) a ceny Romipen za přínos v oblasti zlepšování kulturního a vzdělanostního rozvoje Romů.

Etnokulturní vývoj Romů vyučoval na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, Filozofické fakultě Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře a Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Byl vědeckým pracovníkem Slovenskej akademie vied.

Jaká byla vaše cesta k etnologii?

V roku 1971 som maturoval na Strednej škole umeleckého priemyslu v Bratislave. Chcel som študovať réžiu na FAMU v Prahe, prihláška bola však podmienená mini-

¹ Tento text vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2017/24, 00023272).

málne dvojročnou praxou vo filme. Tak som sa zamestnal v Slovenskej filmovej tvorbe Bratislava-Koliba ako asistent produkcie a asistent réžie. Mal som možnosť pracovať u režiséra Martina Ťapáka, ktorý bol známy svojou orientáciou na filmy z tzv. ľudového prostredia. Nakrúcania na slovenskom vidieku a bezprostredné kontakty s vidieckym obyvateľstvom vo mne vzbudili záujem o ľudovú kultúru, a tak som sa v roku 1974 prihlásil na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského na štúdium národopisu. Katedru etnografie a folkloristiky som absolvoval v roku 1978.

Čemu jste se v prvních letech po absolvování věnoval?

V Kabinete etnológie, kde som bol zamestnaný na polovičný úväzok, som sa venoval výskumu Rusínov na východnom Slovensku. Vtedy sa robil záchranný výskum v zátopovej oblasti Starina, kde je dnes priehrada na rieke Horná Cirocha. Výskum bol zameraný na vystáhovalectvo do Ameriky na prelome 19. a 20. storočia, najmä vplyv reemigrantov, tzv. „amerikánov“ na zmeny v ľudovej kultúre. Bola to pionierska robota, nikto predtým neskúmal túto tému z pohľadu etnografického. Reemigranti často posielali domov zarobené peniaze, ktorými splácali dlhy, kupovali pôdu, postavil nový dom. „Amerikánske domy“ na východnom Slovensku sú samostatný typ, postavené sú tzv. „na kľúč“, často ešte pred návratom muža do nich investovali ich ženy. Zmeny sa prejavili aj v odeva a strave. Napríklad pitie piva na východnom Slovensku je záležitosť „amerikánov“. Na severovýchodnom Slovensku dovtedy pili iba pálenku, ale muži, pracujúci v amerických baniach, sa naučili piť pivo, ktoré uprednostňovali aj po svojom návrate „do kraju“. V poľnohospodárstve sa objavilo sadenie zemiakov za pluhom (dovtedy zemiaky zakopávali motykou), používanie umelých hnojív a podobne.

Potom, keď som bol prijatý do Národopisného ústavu SAV, dnes Ústavu etnológie, som dostal možnosť využiť svoje stredoškolské vzdelanie — tri roky som kreslil ilustrácie do Etnografického atlasu Slovenska.

Váš článek o obřadech přijímání nových členů do trampských osad, který vyšel v roce 1985 ve sborníku Čas života, ve své době otevíral dosud poměrně opomíjené téma. Jak jste se vlastně tehdy k výzkumu trampingu dostal?

V 70-tych a 80-tych rokoch 20. storočia poriadal Ústav ľudového umění (dnes Ústav ľudovej kultúry) v Strážnici „Strážnická sympozia“, ktoré boli zamerané vždy na konkrétnu tému. Na rok 1982 bol vypísaná téma *Čas života — rodinné a spoločenské sviatky v živote človeka*. Odborne som sa vtedy venoval „amerikánom“, avšak „rodinný kontakt s trampom“ ma inšpiroval prihlásiť sa na sympóziu s témou *Obrady prijímania nových členov do trampskej osady*.

Tým „rodinným kontaktom“ bol môj švager (brat mojej manželky), ktorý bol šerifom trampskej osady Ondatry v Bratislave, známy pod menom Timo. O trampingu som vtedy vedel málo, zúčastnil som sa preto niektorých akcií (napríklad trampskej svadby), zaujalo ma obradné zapalovanie slávnostného ohňa, dodržiavanie nepísaných zákonov. A tak sme spolu so švagrom Timom rozbehli výskum.

Základní složkou výzkumu byl dotazníkový průzkum. Jakým způsobem jste sháněl kontakty a vybíral trampské osady, kterým by bylo možné dotazník zaslat? Píšete, že u českých mezi-válečných osad jste se setkal s malým pochopením, bylo by možné upřesnit, v čem spočívalo?

Výskum by som nemohol uskutočniť bez svojho švagra, ktorý bol medzi československými trampami známy. Dotazník som zostavil ja, avšak pri jeho rozosielaní som sa spoľahol jednoznačne na neho: meno „Timo, T. O. Ondatry“ bolo „ochrannou známkou“, zárukou, že ide o seriózný výskum. Mnohé dotazníky Timo osobne rozdal na trampských akciách a na Porte. S Houlom sa osobne stretol na vyhlasovacom ohni literárnej súťaže a hlavne na Porte, kde robil šéfredaktora *Portýra*. Napriek tomu, niektorí trampi (najmä zo starších — medzivojnových osád, napríklad Rudan Noha) odmietli poskytnúť informácie. Vysvetľujem si to tým, že už jednak mali negatívne skúsenosti s bezpečnostnými orgánmi a nechceli sa „namočiť“ do ďalších problémov, prípadne si nechceli pripustiť, že trampi majú nejaké obrady, keďže tramping pôvodne vznikol ako istá forma odporu voči skautskému preorganizovanému životu. Jeden zo známych trampov dokonca ironicky napísal: „Rothschildovy peníze a problémy Arne Manna chtěl bych mít!“

Četl jsem, že po uveřejnění článku se o vás začala zajímat Státní bezpečnost. Mohl byste k tomu uvést podrobnosti?

Ako sme sa neskôr dozvedeli, jeden z dotazníkov zachytila Bezpečnosť niekde v južných Čechách. Pravdepodobne ich iritovalo slovo „obradý“. Dnes už viem, že to bola moja chyba, mal som použiť iné slovo, napr. „obyčaje“ alebo „zvyky“. Vo vtedajšej spoločnosti boli povolené a kontrolované iba náboženské obrady a socialistické „občianske obrady“. Iné obrady boli podozrivé, pre socialistickú spoločnosť neprijateľné a nebezpečné.

Keďže dotazník bol podpísaný menom Timo a bola tam uvedená adresa, na ktorú sa mali odpovede posilať, nebolo ťažké môjho švagra nájsť a predvolať ho na vtedajšiu políciu — Verejnú bezpečnosť. Opakovane ho vypočúvali príslušníci Štátnej bezpečnosti (ŠtB), chceli po ňom najmä adresy trampov. Tie im, samozrejme, nedal, tvrdiac, že mu ich manželka spálila. Pritom celú korešpondenciu ukryl mimo svojej bydlisko, aby mu ju pri možnej domovej prehliadke nenašli.

Požiadal som o pomoc moju vtedajšiu šéfkku — doc. Emíliu Horváthovú. Tá sa vzápätí obrátila na vtedy etnografom nakloneného právniku JUDr. Petra Mozolíka. Ten zas informoval o celej záležitosti svojho nadriadeného, významného slovenského právnik a politika Milana Čiča (1932–2012), v tom čase riaditeľa Ústavu štátu a práva SAV. To zabralo. Keď sa švagor dostavil na ďalšie vypočúvanie, vyhrážali sa mu, že to nič neznamená, keď na nich pošle právnikov, že oni sa postarajú, aby článok nebol publikovaný, že jeho syna neprijmú na žiadnu školu a podobne. Bolo to však posledné vypočúvanie, potom mu dali pokoj. Mňa nikdy na výsluch nepredvolali, asi ich zaujímali iba tie adresy. Aj tak to bolo pre všetkých stresujúce obdobie.

Jaké byly reakce na článek v odborném a trampském prostředí?

Napriek mojim obavám, môj referát o trampoch zaznel na Strážnickom sympóziu 20. októbra 1982. Problémy neprišli zo strany ŠtB, ale od niektorých kolegov etnografov, ktorí trampskú tému nepovažovali za súčasť záujmu národopisnej vedy. Neskôr sa tento názor v odbornom prostredí zmenil o 180 stupňov a dodnes je tento príspevok hodnotený pozitívne. Štúdia potom vyšla v roku 1985 v zborníku *Čas života*. To, že išlo pre mnohých o neznámu tému, dosvedčujú popisky pod obrázkami, kde editori (sa-

mozrejme, bez môjho vedomia) dešifrovali skratku T. O. ako „tábornícka osada“, čo ma dosť rozmrzelo.

Príspevok sme rozmnožili na xeroxe (internet vtedy ešte neexistoval) a rozoslali ho trampom, ktorí poslali odpovede a ktorí sa v ňom spomínali. Reakcie boli pozitívne. Pochvalne sa o ňom vyjadril napríklad tramp Sint v rubrike „Táborový oheň“ časopisu *Mladý svět*. Napokon ma redaktor Honza Dobiáš, ktorý redigoval túto rubriku, pozval na besedu do Prahy.

Věnoval jste se trampingu ještě nějak nad rámec tohoto článku, ať už odborně nebo soukromně?

Trampingu som sa viac nevenoval, môj záujem o túto tému bol skôr výnimočný. Trampom som nikdy nebol, prírodu však mám rád, viac som sa venoval pešej a cyklistickej turistike.

Profesně se věnujete především Romům, rovněž již od 80. let. Jaké panovaly v této době podmínky pro výzkum tohoto tématu? Existoval zde například výrazný politický tlak?

Dejinám, kultúre a spôsobu života Rómov sa venujem od roku 1985. Každoročne som robil asistenta na folklórnych slávnostiach vo Východnej. Autor (filmový architekt, choreograf a režisér) Viliam Gruska pripravoval každoročne programy *Rodokmeň zeme*, zamerané na osudy ľudí rôznych povolání, počas vojny a podobne. Jeden rok si vymyslel tému „Rómovia“ a hneď si ma vybral ako asistenta. Vtedajšia naša riaditeľka Božena Filová tomu bola veľmi naklonená a uvoľnila ma, takže sme počas celého roka 1985 každý víkend jazdili po celom Československu od Karlových Varov až po Trebišov. Prvý raz som sa vtedy dostal do rómskych osád, bol to prvé obdobie zbavovania sa etnických predsudkov, každý večer som musel svojej manželke hlásiť, že žijem (smích).

Program mal byť zakázaný a riešil sa na úplne najvyššej úrovni, pretože predseda vlády Slovenskej socialistickej republiky Peter Colotka bol proti jeho uvedeniu. Jemu podliehal Vládny výbor pre otázky cigánskych obyvateľov, a ten sa proti programu postavil, lebo podľa vtedajších oficiálnych názorov sme u nás nemali Rómov (ani Cigánov), ale len „občanov cigánskeho pôvodu“, ktorí boli charakterizovaní ako „sociálna skupina“. Dokonca významná slovenská etnografka — „ciganologička“ upierala týmto ľuďom priznanie statusu samostatného etnika a presadzovala princíp ich dôslednej asimilácie. Hoci prvý tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt bol za uvedenie programu, najmä preto, že on a riaditeľka Národopisného ústavu boli kamaráti. Nakoniec sa to vyriešilo tak, ako za bolo socializmu bežné. Peter Colotka bol z Oravy, a z Oravy bol aj režisér Martin Ťapák, ktorý bol vtedy komunista, poslanec Slovenskej národnej rady. Ťapák nám vybavil stretnutie u premiéra Colotku. Tomu sme premietli diapozitívy z rómskych osád, a on zmenil názor na uvedenie programu. Program *Ludia z rodu Rómov* bol vo Východnej úspešne uvedený 6. júna 1986 a prelomil tabuizáciu rómskej témy ešte pred rokom 1989. V roku 1988 sme vydali monotematické „rómske číslo“ časopisu *Slovenský národopis*. Nebolo to však ľahké obdobie, lebo vo všeobecnosti nebol spoločenský záujem o výskum tejto témy. Napríklad sa absolútne popieral rómsky holokaust počas 2. svetovej vojny.

Jak se etnologie Romů proměňovala na Slovensku po roce 1989?

Na Slovensku bol Rómom v roku 1991 priznaný štatút národnosti, čo malo za následok zvýšenie záujmu o toto etnikum. Vznikli rôzne seriózne i menej seriózne články a štúdie, niektorí ľudia sledovali skôr svoj osobný kariérny prospech (rómske politické strany, občianske združenia, ktoré sa mali venovať Rómom a pod.). V novembri 1990 som mal česť sprevádzať po rómskej osade v Letanovciach a rómskej časti Spišských Tomášoviec prezidenta Václava Havla. V spoločnosti sa však oživilí už dávno existujúce etnické stereotypy, takže niektorí autori sa snažili zapojiť do argumentácie proti stereotypným postojom a rasistickým názorom. Jednou z možností bolo do prípravy vysokoškolských študentov zapojiť rómsku tému, aj tu však poklesol záujem zo strany študentov aj niektorých vysokých škôl. Občas ma poteší taká vec, ako nedávno v Starej Lubovni. Mal som tam prednášku v rámci jedného seminára, účastníkmi boli hlavne učitelia dejepisu základných škôl a riaditelia škôl. Tam som naozaj videl záujem o rómsku tému. Riaditeľka základnej školy, ktorú navštevujú výlučne rómski žiaci mi navrhla, aby som tam spravil pre učiteľov nejaký kurz, aby sa učitelia dozvedeli niečo o Rómoch, ktorých majú v triedach.

Aktuální slovenská vláda má nějakou koncepci, co se týče třeba romských osad?

Posledný splnomocnenec vlády pre rómske komunity Ábel Ravasz sa s touto témou začal zoznamovať až po nástupu do funkcie. Je zo strany Most-Híd, pochádza z južného Slovenska, kde je rómske obyvateľstvo prevažne integrované. Bežné sú napríklad rómsko-nerómske sobáše. V Šamoríne, Dunajskej Strede či Komárne pracujú v supermarketoch rómske ženy ako pokladníčky a rómski muži sú SBS-kári. Na východnom Slovensku to je nepredstaviteľné. Pán Ravasz sa to učí, ale otázka, čo bude, ak prídu nové voľby. Občas sa aj stáva, že si polícia si urobí „čvičenie na ostro“ v rómskej osade — v noci prepadne osadu, vyženie ľudí, zmláti ich a zdôvodňuje to tým, že mali nejakú hlášku na drogy, hoci nič nenašli. A minister vnútra týchto policajtov ešte vyznamená. Ludskoprávne organizácie poukazujú na to, že tí ľudia boli zbití, majú lekárske vysvedčenia — a nič. Takže, bohužiaľ, nevidím to vôbec ružovo.

Na čem právě pracujete?

Posledné tri roky sa venujem príprave publikácie *Rómski kováci na Slovensku*. Základom sú moje etnografické výskumy z 80-tych rokov 20. storočia, ktoré som doplnil súčasnými etnografickými a archívnymi výskumami. Cieľom je poukázať na význam rómskych kováčov, a teda aj Rómov ako takých v živote slovenského vidieka v 19. a prvej polovici 20. storočia, na vtedy existujúce tolerantné spolužitie rómskeho a nerómskeho obyvateľstva. Rukopis je v tomto čase v redakčnom spracovaní, publikácia by mala vyjsť na budúci rok.

Od roku 2008 sa s kolegyňou Zuzanou Kumanovou venujeme téme rómskeho holocaustu. Každoročne 2. augusta, čo je Pamätný deň rómskeho holocaustu, organizujeme pietne slávnosti v Múzeu SNP v Banskej Bystrici, podobne na židovskom cintoríne vo Zvolene, kde boli zavraždení Rómovia z oblasti Podpoľania. Uskutočnili sme odborné semináre, vydali sme tri zborníky, pripravili výstavu.

O rómskom holocauste pred rokom 1989 písal jedine historik prof. Nečas z Brna. Keď sme v osemdesiatych rokoch vydávali číslo *Slovenského národopisu* o Rómoch,

tak doc. Horváthová bola proti tomu, aby tam bol uverejnený príspevok prof. Nečasa s tým, že na Slovensku Rómovia neboli počas vojny postihnutí. Keď som bol v roku 1990 na výskume v Detve, som sa dozvedel, že v Dúbravách boli počas vojny postrieľaní Rómovia. Šiel som tam, a našiel som ešte žijúcich pamätníkov. Videl som, že to je veľká a stále neznáma téma, ktorou sa nikto nezaoberá. Ani na pamätníkoch druhej svetovej vojny nebolo pri menách obetí uvedené, že to boli Rómovia, postrieľaní iba preto, že boli Rómovia. Jedinou výnimkou sú pamätníky v Čiernom Balogu, prvý bol odhalený už v roku 1969.

Děkuji za rozhovor.